

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1963

*"Liten kvällsmusik i herrgårdsmiljö."
Från en konsert i Skogaholm på Skansen
den 14 juni 1962.
Foto Studio Antoni & Geblin.*

Redaktion:

GÖSTA BERG • SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

Omslagets färgbild visar ett utsnitt ur en miniatyr av J. H. Schildt med de svenska drabanterna invecklade i handgemäng med sachsiska trupper i röda uniformer under övergången av Düna år 1701. Se Erik Andréns och Alf Åbergs uppsats Arvid Horns trofétavlor och övergången av Düna i denna årsbok.

La couverture en couleur représente un fragment d'une miniature de J. H. Schildt: Le passage de la Duna en 1701, avec la troupe des trabans suédois aux prises avec les troupes saxonnes aux uniformes rouges. — Voir dans ce même volume les explications de MM. Erik André et Alf Åberg: Les deux tableaux ornés de trophées d'Arvid Horn et le passage de la Duna.

Tryckt hos Boktryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1963

Klichéerna från Grohmann & Eichelberg AB, Stockholm

Färgbilden av guldterrinen framställd hos Esselte AB

HÄRADSRÄTTENS AVSLUTANDE SPEGLAT I EN LEKSANDSMÅLNING

av Svante Svärdröm

Ålderdomligt och vördnadsbudande var ceremonielet vid tingsavslutningen i Leksand med häradshövding, häradsdomare, nämnd och menighet samlade i tingsstugan vid kyrkan. I en beskrivning av akten från 1788 heter det att avslutningsfirandet "ifrån gamla tider varit brukeligt", och i fortsättningen ges en god bild av hur sedvänjorna tillämpades nämnda år.¹

Först talar en av nämndemännen och hyllar å egna och sina medbröders vägnar häradshövdingen för den oväld och rättvisa, med vilken han såsom domare präntat sina domar, ber Gud välsigna honom med ytterligare nåd och bistånd och ge honom hälsa och krafter att ännu i många år bära den tunga ämbetsbördan. Han slutar denna del av sin oration med att uttala förhoppningen att man i "våra dagar och vår tid" måtte förskonas från ombyte av häradsrättens ledamöter.

Därefter uppmuntras var och en av talaren att fälla trogna och nitiska förböner för konung och fosterland. Det oroliga dagsläget gav här eftertryck åt talet — sommaren 1788 hade Gustav III författningsstridigt inlett anfallskriget mot Ryssland, och det fanns all anledning att be Gud välsigna krigsmakten till lands och vatten. Den avslutande fredsönskningen har en direkt biblisk klang: "Gud skingre snart de bistra ofrids-stormar, som hota vårt Rike och låte oss återigen uplefwe de tider, då wi under

Denna uppsats ingår i en handskriven festskrift till professor John Granlund på 60-årsdagen den 25 oktober 1961.

våra fikonträd få ägna oss deråt, at godhet mötas i vårt Land".² Häradshövdingens tal, som nu följer, rör mera odelat vid de patriotiska strängarna, och församlingen erinras om sina förnämsta skyldigheter: att frukta Gud, ära Konungen och försvara ett ur gammalt kärt Fädernesland.³

Efter de båda orationerna ta nämndemännen i tur och ordning upp var sin vers ur psalmboken och sjunga den tillsammans med menigheten. Så är tiden inne att utbringa de många skålarna för den världsliga och andliga överheten efter den noga graderade skalan av rang, heder och värdighet.

Akten avslutas med sång och välgångsönskningar över konungahus och fosterland, varefter häradsrätten upplöses och ledamöterna skiljas åt för denna gång.

Öster Dalarnes domsaga med häradsrätten sammanträdande i Leksands tingsstuga omfattade vid denna tid både Ovansiljan och Nedansiljan. Man konstaterar att de ålderdomliga sedvänjorna uteslutande avse tiden före domsagans uppdelning, som skedde 1875. En koncentrerad, men detaljrik skildring av ceremonielet lämnar A. A. Grafström i sin text till det av Chr. Forssell utgivna gravyrverket *Ett år i Sverige (1827—35)* med folkdräkter och utsikter i romantisk iscensättning efter teckningar av J. G. Sandberg. Det heter här i anslutning till bilden av ett leksandspar (Pl. 6), där mannen säges ge "en åskådlig föreställning af en Nämndemans värdighet och anseende":

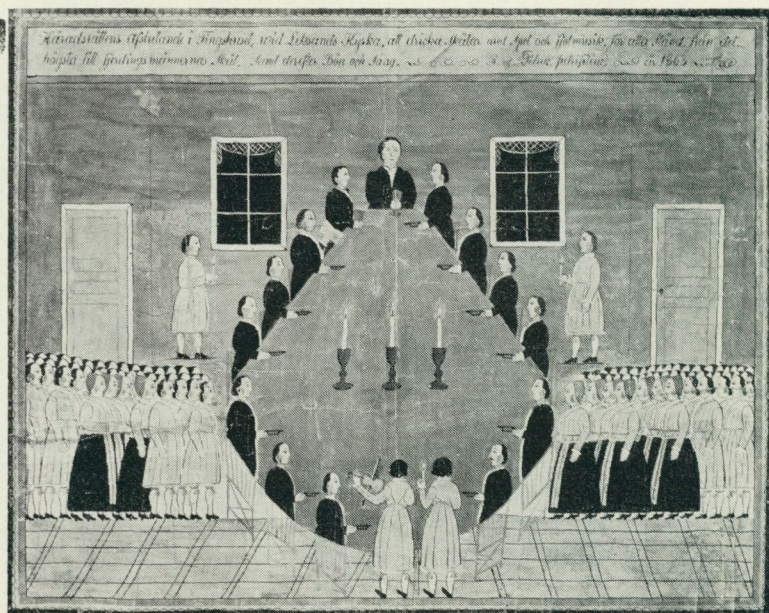
Vi vilja, i anledning af detta, här anförä den sed, med hvilken ett ordinarie Häradssting i Leksand plägar uplösas. Häradshöfdingen skall då bestå öfver åt Nämnden. Hvarje Ledamot har framför sig en träskål med grepe, fylld dermed. Denna, sålunda till dryckes-rätt förvandlade domstol, presideras af Häradshöfdingen och sitter, som förut, kring Tingsbordet. Högtidligheten begynner dermed, att hvarje Nämndeman i sin ordning tar up, den ena efter den andra, en vers ur psalmboken. Dessa verser, ur serskilta psalmer, sjungas af menigheten allt som de uptagas. Derefter håller äldsta Nämndemannen ett tal, som han skrifteligen författat, vanligtvis af religiöst innehåll. Det tje-nar till inledning för Konungens skål, som drickes under musik af en eller flere spelmän, hvilka fått sin plats i ett hörn af Tingssalen. Sedermera pro-ponerar samma Nämndeman serskildta skålar för personer af Kongliga hu-set, Landshöfdingen, Häradshöfdingen, Socknens Presterskap m. fl., samt slute-ligen för sina medbröder i nämnden.⁴

Även senare författare i dalatopografien ha mer eller mindre utförligt redogjort för sedvänjorna vid häradsrättens avslutande,

t. ex. J. E. M. Axelson 1856 (Säthersdalen och Siljan, s. 37), F. R. Arosenius 1863 (Beskrifning öfver provinsen Dalarne, Leksands socken, s. 36 f.) och Karl-Erik Forsslund 1922 (Med Dalälven I: 9, Leksand, s. 62 f.). Allmänt har Sigurd Erixon framhållit sedvänjornas samband med festliga folksamlingar av ålderdomligt slag (Samlingsplatser och bröllopsstugor, Rig 1920, s. 37) och — med hänvisning till nyssnämnda författares beskrivningar från 1856, 1863 och 1922 samt en av E. L. Bosæus återgiven dalmålning från 1863 — sammanställt dem med ”dessa märkliga tingsavslutningsfester, som stå som en sista erinran om att häradstingen ursprungligen framför allt varit folkförsamlingar och kultfester” (Målarna berätta, Svenska Kulturbilder, ny följd 1, 1934, s. 132).

Dalmålningen är första gången publicerad i Bosæus bildsamling Tafvel Galleri från stugor i Dalom, 1870—72, där den återges i litografteryck (Pl. 12, okolorerad). I en anmälan som föregår planscherna orienterar utgivaren om innehållet. Utförligare redogörelse lämnas i de båda följande ”tavelgallerierna” (1882, 1905), där målningen omtrycktes (Pl. 22 resp. Pl. 8, båda koloretrade).⁵ Ceremonielet är detsamma som 1788, häradsdomarens tal lika högrädvande.⁶ De tjugo av honom utbringade skålar förtecknas sålunda:

1. Hans Majestät Vår Allernådigste Konungs skål.
2. Hennes Majestät Drottningens skål.
3. Hennes Majestät Enkedrottningens skål.
4. Hans Kongl. Höghet Kronprinsens skål.
5. Hennes Kongl. Höghet Kronprinsessans skål.
6. Hans Kongl. Höghet Hertigens af Östergötland skål.
7. Hans Kongl. Höghet Hertigens af Dalarne skål.
8. De Kongl. Högheter Prinsessornas skål.
9. Det öfriga Kongl. Husets skål.
10. Deras Excellensers och Presidenters skål.
11. Landshöfdingars och i synnerhet vår Landshöfdings skål.
12. Biskoparnas och i synnerhet vår Biskops skål.
13. Lagmännens, Häradshöfdingarnas och i synnerhet vår Häradshöfdings skål.
14. Högre och Lägre Krigsbefälets skål.

Häradsrättens avslutande i Leksand. Dalmålning från 1863 av Larshans Per Persson (1820—1879) i Björkeberg, Leksand. Privat ägo.

15. Högvördiga Presterskapets i detta Tingslag och i synnerhet Domprosten Hwassers skål. (H. var kyrkoherde i Leksand.)
16. Landsstatens och Embetsmännens inom detta Tingslag skål.
17. Välborne och Högädle Fruntimmers och i synnerhet Domprostinnans och Fru Häradshöfdingens skål.
18. Mina värda Medbröders och Nämndemäns skål.
19. Fjerdingmännens skål.
20. Menige Allmogens och i synnerhet detta Tingslags skål.

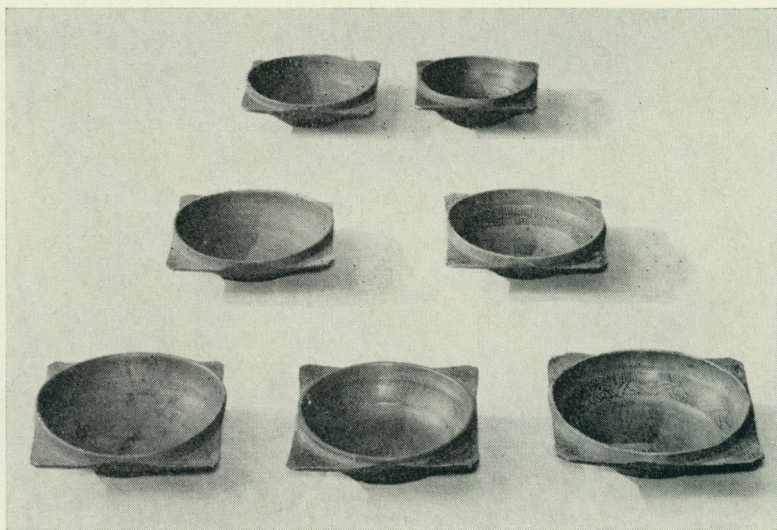
Varje skål åtföljdes av ett surrande på fiolen, som hanterades av någon storspelman från bygden. Denne åstadkom på så sätt en "muntert klingande fanfar".⁷ Häradshövdingen bekostade ölet. Det var även sed att han skulle bjuda nämnden på kvällsvard och ytterligare traktering. Under tiden samlades menigheten i sockenstugan, där tingsdansen började. Den varade natten igenom.

"Historisk baksida." Målaren Larshans Per Persson som fiolspelman. Detalj ur hans dalmålning på vidstående sida.

Både sången och fiolmusiken synas i hög grad ha bidragit till det festliga intrycket av häradsrättens avslutningsceremoni, som nådde sin musikaliska höjdpunkt, då spelmännen vid uppbrottet från tingsstugan föredrogo "Tingsmarschen". Denna utmärkte sig ingalunda för någon entydig melodi; den finns upptecknad i flera varianter. Till en sammanställning av redan kända uppgifter om häradsrättens avslutande har Knis Karl Aronsson kunnat foga några på 1950-talet i Leksand alltjämt levande traditioner, särskilt värdefulla för vår kännedom om psalmsången samt om spelmännen och deras insats.⁸

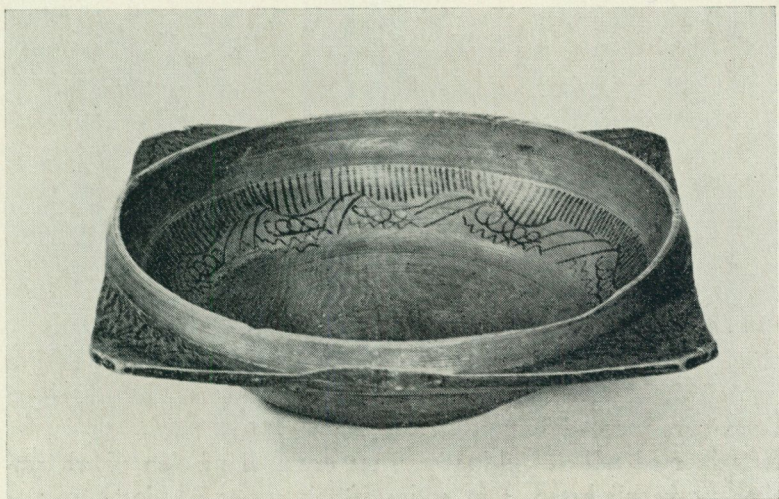
De gamla sedvänjorna vid häradsrättens avslutande synas ha urartat, och för den religiösa väckelserörelsen i Dalarna under 1800-talet måste de också ha varit en nagel i ögat. Krav på restriktioner dyka upp, och talet om ungdomens förvildning blir som

*Snibbskålar som använts vid häradsrättens avslutande i Leksand.
Nordiska museet.*

vanligt den utlösande faktorn, när Leksands sockenmän på 1860-talet nödgas fastställa särskilda ordningsregler för de allmänna dansgillena. Självfallet ansågs det nödvändigt att häradsrätten gick i spetsen, när det gällde att stävja "den alltmer tilltagande danslystnaden". Sockenstämmans ordningsregler underställdes länsstyrelsen i Falun, som den 30 dec. 1864 fastställde dem att gälla till efterrättelse.⁹

Häradshövding i den stora domsagan var vid denna tid Per Erik Bosæus, fader till utgivaren av "tavelgallerierna". Målningen, utförd av leksandsmålaren Larshans Per Persson i Björkberg ("Petrus Petrifilius"), har tillkommit på häradshövdingens personliga önskan för att bringa i hågkomst de gamla sedvänjorna, just då dessa så plötsligt avskaffats, samt förärats honom såsom en minnestavla. Dess egenskap av beställningsarbete avlägsnar den från det genuina dalmåleriets uttryckssätt, men gör den därför icke mindre intressant; samma försök till realistiskt skildringssätt, som omvittnas av Stikå Erik Hansson i dennes sena beställnings-

En av de, ursprungligen tolv, snibbskålar av rödmålat trä, vilka använts vid häradsrättens avslutande i Leksand. Nordiska museet.

arbeten för Artur Hazelius,¹⁰ ävensom av Sömskar Lars Larsson och andra dalmålare i liknande omständigheter, utmärker den.

Scenen är i tingsstugan i Leksand under den mörka årstiden; häradsrätten sammanträdde vanligen i oktober eller november. Mörkret därute står tätt på, vilket framgår av de båda helsvarta fönstren i bakgrunden och upplysningen av rummet med talgljus. Runt det stora bordet, tecknat i ett egenartat, omvänt perspektiv, sitter häradsrätten i Öster Dalarnes domsaga. Vid bortre ändan presiderar häradshövdingen, notarien har sin plats på hans högra sida. De äro iförda civil högtidsdräkt och kontrastera även därigenom mot de tolv nämndledamöterna, alla i sockendräktens vita päls med den svarta kyrkrocken dragen däröver, så att pälsens bräm är synligt. Häradsdomaren på notariens högra sida är just i färd med sin oration, som han föredrar från det skrivna papperet.

Övriga i tingsstugan närvarande utgöras av "Menige Allmogen" i Leksand, män och kvinnor i sockendräkter, de förra iförda sina

pälsar men utan den svarta kyrkrocken, alla stående och bildande var sin symmetriska grupp på ömse sidor av häradsrätten. Allt samverkar till att ge målningen en sträng, nästan hieratisk karaktär. På ett dekorativt men primitivt sätt äro två av de ljusbärande karlarna placerade upptill på var sin sida av bordet utan försök till perspektivverkan. Av två män, vilka avbildas sedda bakifrån vid bordets närmaste, brett rundade del, är den vänstra en fiolspelman, densamme som hade att spela upp sin fanfarliknande låt efter var och en av de tjugo skållarna. Dalmålaren Lars hans Per Persson var den vid tillfället anlitade tingsspelmannen. Han har alltså återgivit sig själv som "historisk baksida". På den krappröda bordsduken stå de tre ljusstakarna samt de båda dryckeskalkar, varmed häradshövdingen och hans notarie utrustats, utförda med pålagt guldpaper, ett exempel på den efterhärmining av verkligheten, som endast förekommer på dalmålningar från sen tid, då den ursprungliga konstnärligheten med enbart färg och pensel är på väg att försvinna. Den glansgröna bården som begränsar målningen är på karakteristiskt sätt runtom påstämplad ett enkelt ringmönster, där den nyttjade, enskilda stämpe lingen har en diameter av 15 mm.

De olika dryckeskärnen tilldraga sig särskilt intresse. Pokalerna äro sannolikt att uppfatta som svarvade träkärl; tidigare säges häradshövdingen ha använt sig av en silverkanna.¹¹ De tolv nämndemännen nyttja snibbskålar av samma utseende, dvs. svarvade träkärl runda i botten men fyrkantiga upptill. Av dessa finnas sju exemplar förvarade i Nordiska museet. De äro av 1600-talstyp, svarvade och täljda av lövträ samt rödmålade. Fyra av dem ha en dekoration bestående av en svart streckornering på insidan runt den nedre avsatsen liksom på de fyra snibbarna upptill. Måtten variera obetydligt: höjd ca 6 cm, diameter ca 20 cm.¹² Ytterligare två sådana snibbskålar finnas, enligt uppgift av Karl-Erik Forsslund, i behåll i bygden. Samme sagesman nämner även att silverpokaler eller porslinsmuggar nyttjats av häradshövding och notarie.¹³

Målningen har alltsedan tillkomsten befunnit sig i privat ägo. Den förekom på den i Nordiska museet anordnade utställningen av dalmålningar 1933. Vid detta tillfälle utfördes för museets

räkning en kopia i färg.¹⁴ Målningens text lyder: "Häradsrättens afslutande i Tingshuset, wid Leksands Kyrka, att dricka skålar med Spel och fjolmusik, för alla Stånd, från det högsta till fjerdingsmännernas Skål, samt derefter Bön och Sång. R. af Petrus petrifilius, år 1863." Målningen är utförd på papper och har måtten 88 × 112 cm. Signaturen är en latinisering av namnet LARSHANS PER PERSSON. Denne dalmålare — från Björkberg i Leksand — var född 1820 och dog 1879.

Genom sitt motiv, sin tillkomsthistoria och konstnärliga egenart intar *Häradsrätten* en särställning i dalmåleriet och utgör samtidigt en av de märkligaste folklivsskildringarna i vårt land.

Noter

¹ Fähu Weckoblad nr 33 onsdagen den 31 dec. 1788, se Förf., Ting som tala, 1948, s. 100 f. (även i Dalarnas hembygdsbok s. å.).

² Orationen hölls av nämndeman Winter Anders Andersson i Sjugare, Leksand, som strax förut haft uppdraget att uppvakta Gustav III i Göteborg med anledning av den frivilligkår, som man lovat uppställa vid konungens besök i Dalarna i sept. 1788.

³ Härads hövding vid häradsrättens avslutande 1788 var Gustaf Mallmin. Han erhöll fullmakt som häradshövding i Öster Dalarnes domsaga den 29/6 1762.

⁴ Chr. Forssell, Ett år i Sverige, 1827—35, s. 18.

⁵ S. Svärdröm, Dalmålningar publicerade av E. L. Bosæus 1870—1905 (Dalmålningarna och deras förlagor, 1949, Bilaga I, s. 161).

⁶ Häradsdomaren eller den äldste av nämndemännen var vid samma tillfälle Kus Per Persson i Lagnäs, Leksand.

⁷ E. L. Bosæus, Nytt tafvelgalleri från stugor i Dalom, 1882, s. 5.

⁸ Manuskript signerat Knis Karl Aronsson, Knisgården, Tibble, den 5 jan. 1957 (Nedansiljans domsagas arkiv, Leksand), jmf K. E. Forsslund, Med Dalälven 1: 9, Leksand, 1922, s. 63 f.

⁹ Knis Karl Aronsson, "En daldans" (Dalarnas hembygdsbok 1952).

¹⁰ S. Svärdröm, Artur Hazelius och Risamålaren (Fataburen 1937).

¹¹ F. R. Arosenius, Beskrifning öfver provinsen Dalarna, Leksands socken, 1863, s. 37.

¹² De sju snibbskålarna äro tidiga gåvor till Nordiska museets samlingar; sex av dem (inv.-nr 5762—67) skänktes 1874 av nämndeman Bröms Olof Larsson, Leksands Noret, den sjunde (inv.-nr 13.505) gavs till Artur Hazelius under hans insamlingsresa i Dalarna i sept. 1876 av fru A. O. Hammarström, f. Enström, Leksand.

¹³ K. E. Forsslund, anf. arb. s. 63.

¹⁴ Återgiven av S. Erixon, Målarna berätta (Sv. Kulturbilder NF 1, 1934), pl. II mot s. 132.

Zusammenfassung

Abschluss-Ceremonie der Kreisgerichtssitzung in Leksand, Dalarna, dargestellt auf einer Laienmalerei vom Jahre 1863

Das Kreisgericht in Leksand feierte im Jahre 1863 zum letzten Mal den Abschluss der Gerichtssitzung nach dem altertümlichen Ceremoniell, welches im Jahre 1788 als das seit alten Zeiten Übliche beschrieben wurde. Nach Austausch von Reden zwischen dem Schöffmeister und dem Gerichtsamtmannt sangen die zwölf Schöffen, gemeinsam mit den Anwesenden, jeder seinen Vers aus einem Kirchenlied, wonach eine ganze Reihe von Toasten, mit Bier, ausgebracht wurden — aufs Wohl des Königs und anderer Mitglieder der königlichen Familie, verschiedener Amtspersonen, der Schöffen, und schliesslich der Bewohner des Gerichtssprengels. Jeder Toast wurde von einer Fanfare, gespielt auf Geigen, begleitet, und von einem hervorragenden heimischen Spielmann ausgeführt. Nachher lud der Gerichtsamtmannt den Notar und die Schöffen zum Abendessen ein, während sich die Übrigen ins Gemein-dehaus zurückzogen, wo dann getanzt wurde, die ganze Nacht hindurch. Sieben Stück von den beim Trinken angewandten, gedrechselten und rotbe-malten Trinkschalen, die unverkennbar aus dem 17. Jahrhundert stammen, befinden sich seit den 1870-er Jahren im Nordischen Museum (Abb. S. 28).

Da die Ceremonien und Tänze aus moralpolitischen Gründen abgeschafft wurden, bestellte der Gerichtsamtmannt das hier beschriebene Wandbild bei dem im Jahre 1863 gegenwärtigen Spielmann, dem Laienmaler Larshans Per Persson. Es befindet sich noch heute im Besitze einer Privatperson (Abb. S. 26).

Das Bild schildert den Augenblick, wo der Schöffmeister, rechts vom Notar, seine Ansprache hält. Drei Kerzenträger, ein Spielmann und die An-wesenden, gekleidet in Volkstrachten der Ortschaft, stehen um ihn herum, die Männer in Pelzen. Die Schöffen haben über dem Pelz den schwarzen Talar.